

Александар С. Пејчић¹

Институт за књижевност и уметност

Београд

<https://orcid.org/0000-0002-6171-4723>

ПОЛИТИЧКА (РЕ)КАПИТУЛАЦИЈА – ФЕЉТОНИ РАДОЈА ДОМАНОВИЋА

У раду се из структурално-поетичког, генеалогског и културолошког угла анализирају фељтони Радоја Домановића објављивани после Мајског преврата у часопису *Страдија* (1904–1905). У уводном делу студије расправља се о поетичким и жанровским одликама српског фељтона с почетка 20. века и указује на најзначајније ствараоце. Посебна пажња се посвећује наративним елементима фељтона (статус приповедача, анегдота, приче из живота, приче као илустрација става, мишљења, приче у функцији политичког обрачуна са неистомишљеницима). Рад се бави ширим избором различитих тема фељтона, при чему је нагласак на оне друштвено-политичке. Разматрају се промене Домановићевог политичког ангажмана, изазване разочараношћу у нови режим када се он више бави свакодневним проблемима грађанства и менталитетским наопакоцима.

Кључне речи: Домановић, фељтон, ауторски приповедач, кратка прича, анегдота, Мајски преврат, културни контекст, политика, друштво

1.0. Један од најзначајних српских хумориста и сатиричара, Радоје Домановић (1873–1908) покренуо је свој часопис *Страдија* крајем децембра 1904. године, у Београду, после повратака из Немачке где је боравио на плаћеном одсуству као чиновник Министарства просвете (VUČENOV 1959: 140–141). Први број појавио се 25. децембра 1904, а други 30. децембра, по старом календару. Излазио је четвртом и недељом, и то само до 29. маја 1905. За тих пет месеци објављено је 35 бројева. Часопис је био особен и по томе што је Домановић, у својству власника и главног уредника, позивао читаоце да активно учествују у уређивању тако што би му слали своје прилоге, грађу коју ће он касније сатирички уобличити. (ROŠULJ 2017: 136–137)

Страдију је покренуо озлојеђен истим / сличним приликама у српском друштву, које се није променило набоље ни под новим режимом. Иначе, како је истакао Горан Максимовић, нема сумње „да је и сам одабир имена листа, представљао отворену алузију на алегорично-сатиричну причу „Страдија“ (1902), која је и својим насловом, као и својим садржајем, постала синоним за критичку слику живота у Србији тога времена.“ (MAKSIMOVIĆ 2024: 1²)

Поред фељтона, у *Страдији* је објављивао и публицистичке текстове, односно уже критичке чланке, памфлете, али и књижевноуметничке радове: сатиричну

¹ sasa.pejic@yahoo.com

² Рад у рукопису.

песму *Мийтроилолићова женидба*, као и гротескно-фантастичну сатиричну причу *Како се Свети Сава њрвео у Вишој женској школи*. (МАКСИМОВИЋ 2024: 6)

Упркос жанровској разноврсности и нужди да се сваки број редовно попуњава новим, садржајно актуалним прилозима, тако осмишљен профил часописа очекивано се отварао ка једном од доминантних жанрова у новинарству тог времена – фељтону. С друге стране, такав ритам рада, где је Домановић био малтене једини аутор, несумњиво је утицао и на квалитет тих текстова.³

Крајем 19. и почетком 20. века фељтон је био веома популаран међу српским писцима и читаоцима и редован у дневним листовима. У рубрикама под тим насловом објављивани су различити жанровски текстови; најчешће приповетке, али и текстови који су се тек профилисали, између фикционалне прозе / приповетке, критичког чланака и памфлета. Многи аутори су пристајали на такву врсту сарадње у јавним гласилима због недостака новца, други су, попут Домановића користили прилику да и мимо строгих уметничких форми изнесу своје политичке ставове, идеолошка и партијска опредељења, те и ту околност треба имати у виду приликом тумачења и вредновања опуса појединих писаца (Пера Тодоровић, Домановић, Бранислав Нушић, Брана Цветковић итд.).⁴

1.1. Често се у оцени приповедачких дела српских реалиста приповеткама прикључују и њихови фељтони, што није случајно. Српски фељтон разматраног периода поетички је веома близак уметничкој приповеци. Зато овде укратко треба указати на његове одлике.

По својој форми, тематским и поетичким усмерењима, фељтон нема претензије ка високом књижевном жанру. Усмереност на савремен, актуалан тренутак, на друштвено-политичка, историјска, духовна и уметничка питања, као и ка духовитој, занимљивој хроници средине / града и друштва, даје фељтону одређену виталност. Фељтон не тематизује прошло време, изузев кад је догађај из садашњице повод да се из сећања призове у свести читалаца један историјски тренутак. Нарација се усмерава на садашње време, где је скоро прошлост довољно блиска просечном читаоцу и јасан и познат догађај на који се упућује (РЕЈЋИЋ 2020: 191). При томе треба имати у виду разлику између фељтона као новинске рубрике и фељтона као особене форме, која се даље тематски разврстава на историјски, политички, друштвени (IVANIĆ 2002: 228). Алузије на актуелне појаве, личности из друштвено-политичког живота, често и директно именоване (начело документарности), у сижејном обликовању које се ослања на приповедне форме (виц, анегдота, кратка прича) и тематско-мотивске залихе усмене књижевности (начело фикционалности), све у реторичко-стилским оквирима колоквијалности и публицистике, чине поетичке темеље фељтона.

Жанр фељтона с почетка 20. века прилично се разликује од његове савремене форме. У тој раној фази развоја, он је био веома сродан приповеци, њеним жанровским рукавцима: краткој причи, цртици, и поетичко-стилски нарочито реалистич-

3 „Наглашавамо да од укупно 145 текстова свега 14 припада другим ауторима, а све остале је написао Радоје Домановић.“ (МАКСИМОВИЋ 2024: 5)

4 „Новинарство је за Домановића често било извор прихода и начин преживљавања, а његовом особеном темпераменту поље на коме се најнепосредније испољавао и остваривао.“ (JOVIĆEVIĆ 2013: 66)

кој поетици. Извештавање о духу времена, друштвеним, културним струјањима, такође чини пропусне границе између фељтона и приповетке кад је реч о урбаној прози и култури. Фељтонски оквир служи да се упути на тренутак приповедања, на непосредни стварни контекст нарације, при чему се и приповедач открива као сведок, као ауторски приповедач, као стварна личност – писац. Осим тога, неке текстове није ни једноставно жанровски разлучити. Уколико би се укинуо приповедни, фељтонски оквир, који упућује на непосредну садашњицу, на време приповедања и ауторског приповедача, имали бисмо посла са класичном приповетком. (РЕЈЋИЋ 2023: 364) Треба подсетити и да је давно још Антун Густав Матош, устајући у одбрану Нушићевог рада на циклусу под чувеним насловом *Бен Акида*, међу првима препознао фељтон као нову књижевну врсту, те доказао све његове уметничке врлине као жанра. Матош исправно вреднује фељтон према његовим поетичким одликама, као текст између уже публицистичког чланка и хумористичке приповетке, сижејно заснован на анегдоти, вицу и поступку карикатуралности (МАТОШ 1952: 185–186). Исто тако фељтон се користио и карактеристима критичког чланка, памфлета, и жанровско-поетички није био стабилизован, те отуда можемо говорити о Тодоровићевом,⁵ Домановићевом, Нушићевом или фељтону изузетног, данас неправедно скрајнутог, хумористе Бране Цветковића. Мора се нагласити да и Нушићу и Цветковићу претходи Домановић, а да су они надаље развили ову форму и допринели поетичкој стабилизацији и популарности фељтона. Тако су фељтони „добили све израженије особине књижевног дискурса, углавном надовезујући се на традицију алегоријске приче и сатиричне басне и користећи књижевност као средство, извор аргументације и технике излагања.“ (ЈОВИЋЕВИЋ 2013: 59)

Посебна разлика између приповетке и фељтона тиче се инстанце приповедача. Ауторски приповедач иако близак егзистенцијалном / стварном аутору, ипак није и њему раван. Ауторски приповедач је такође као и друге приповедне инстанце у уметничкој прози подређен процесима фикционализације, а то се може најпре запазити у свери догађајности – не значи да је аутор / писац заиста био учесник у радњи фељтона о којој приповеда нити да је дословно пренео неки свој разговор са другом стварном личношћу. Такав приповедач у ствари жели својим ауторитативним гласом да убеди читаоца / наратера да аутентично, само у приповедном маниру, репортерски извештава о хроници града и друштва.

1.2. Домановићеви текстови ове, условно не-књижевне, врсте разликују се од Нушићевих по томе што се он служио и критичким чланком и памфлетом у обликовању целовите фељтонске форме, као и говорним жанровима, мањим приповедним формама попут кратке приче, приче из живота, вица, а нарочито анегдоте, коју почесто проширује, што је особено за српске реалисте, пре свега хумористе (Глишић, Сремац, Матавуљ).

У прилозима објављеним у *Сѝрагији* израженије је то кретање између приповетке, критичког чланка и памфлета у структурирању фељтона, а у мањем броју случајева приметна је жанровска отвореност између фељтона и приповетке. Дакле, чак и у оним текстовима, који жанровски статус у већој мери маскирају приповедном стилизацијом, као што је то *Поклон краљу*, имамо посла са фељтоном ства-
5 Пера Тодоровић је у ствари родоначеник овог жанра, творац његове протоформе у последњим деценијама 19. века.

раним по обрасцу његових анегдотско-сатиричких прича. Инстанца приповедача, тачније ауторског приповедача, његова везаност за стварносни свет, обликован по миметичком обрасцу, и с тим у вези реферирање на чињенице из емпиријског света, уз латентно присуство наратора, разоткрива поетички профил текстова ове врсте.

Тако у примеру *Поклон краљу* преовлађујући је приповедачко-фикционални начин обликовања сижеа, али да ипак имамо посла са фељтонским дискурсом, приметно је у именовању конкретних личности, директном упућивању на недавну прошлост (краљ Александар и краљица Драга), и посебно у епилошком коментару којим се ситуира време догађајности и издваја позиција ауторског приповедача, као преносиоца (истинитог) догађаја при чему он ступа у директни дијалог са својим јунаком. У том погледу овај фељтон је најсроднији Нушићевим и Цветковићевим, који су слично поступали: сигнализирање да ће се приповедати о стварном догађају који значењски комуницира са савременим тренутком, те фигурира као параболични текст и хроника датог друштвеног тренутка.

2.0. Кад је реч о овом Домановићевом публицистичком раду, на једној страни су политички фељтони објављивани у рубрици „Узгреднице“, у радикалском *Одјеку* (1902–1903), а на другој су ови више друштвено-критички и културолошки усмерени фељтони, писани за *Сџрадију*, док су жанровски хетерогенији прилози настајали за *Нови њокреј*, у последњим годинама његовога живота и стваралаштва.

Домановићеви политички фељтони најпре се деле на оне настајале за време владе краља Александра Обреновића и на оне након Мајског преврата. У првима избија мржња према краљу и његовим поклонцима, а у другима се јавља разочарање новим поретком, радикалима, и многим превртљивцима који су били присталице Обреновића, а потом се издавали за њихове љуте противнике, чак и заверенике.

У прилозима у *Сџрадију* он непосредније критички проговора о сличним или истим темама и мотивима, као и у приповеткама; зато се они ближе памфлету и критичким чланцима. Његове тематске преокупације су шире, највише усмерене на политику, али и ка „недостацима у нашем националном менталитету и наравима.“ (МАКСИМОВИЋ 2000: 112)

2.1. За разлику од Нушића, он није плански, систематично приступио стварању фељтона, није осмислио засебну фигуру приповедача, као што је то случај са Нушићевим наратором Бен Акибом. Домановићеви текстови су настајали од прилике до прилике, колико уроњени, толико и зависни од тренутног друштвено-политичког контекста. Неретко он демонстрира флуидност жанровских граница када се у текстовима у *Одјеку* и ређе, касније, у *Сџрадију* служи и формом, такође жанровски веома широком, критичког чланка. Тада спаја опсежни коментар, јаког субјективног тона, и као илустрацију изнесеног става, кратку причу, анегдоту или виц. Најбоље се та поетичко-жанровска специфичност уочава кад се упореди текст, још у границама фељтона, *Наш женски свеј*⁶ и критички чланак *Адмирал флоје*.

⁶ Домановић је објавио два текста под овим насловом. Први, у форми критичког чланка, 25. децембра 1904, а други, о коме је овде реч, 5. маја 1905. године.

Код њега су фељтони пре свега у службу политичког и друштвеног ангажмана, истовремено и обрачуна са неистомишљеницима; он не иде толико ка фикционализацији, колико ка искоришћавању / употреби мањих наративних форми (кратка прича, анегдота) као потврде, илустрације става, запажања, оцене друштвене и политичке стварности. Само је пар фељтона грађено по обрасцу хумористичке приче, срачунате на смешотворни учинак, али и у тим случајевима може се запазити прикривени сатирички подтекст (*Божјићна њрича*).⁷ Зато је прича или повод или потпора критичког става о неком питању, догађају или личности из политичког живота.

Домановић се ретко служи алузијама када хоће да оптужи, критикује одређеног политичара, готово увек он га именује (Никола Пашић, Стојан Протић, Данило Живаљевић, Велимир Тодоровић). С друге стране, кад жели да укаже на одређене неприхватљиве / проблематичне ставове, мишљења, поступке, представља их посредством неког познаника, суграђанина или пријатеља, и ређе се служи поступком сна, пронађеног рукописа, давно забележеног догађаја или нечијег сећања.

2.2. Преовлађују две приповедне стратегије: опширни вредносни коментари и сценична нарација, обично у несразмерном поретку – дужи аналитичко-критички коментар иза кога следи краћа приповедна форма, заокружена поентиращућим вредносним коментаром, при томе му опис града, уопште простора није важан, као што то није ни у хумористичко-сатиричким приповеткама, осим ако се не дотиче комуналних питања. У фељтонима он користи причу да боље објасни одређену појаву, личност и да је извргне руглу, критикује; при чему се прича креће од допуне опсежном коментару до развијеног облика уметничке приповетке уоквирене реферирањем на стварносни тренутак у коментарима.

Илустративна прича код њега може заузети највећи простор, која кључ за читање добија тек у завршном поентиращућем коментару. Без тог оквира, такав текст се недвосмислено може сврстати у жанр уметничке приповетке. Одличан пример пружа фељтон *Српска иницијатива*. Прича о брзоплетом школском послужитељу Таси, састављена од анегдотских епизода, ауторском приповедачу служи као парадигма преовлађујућег мишљења, начина поступања (приповедач му да новац за куповину, а Таса потрчи на врата, не питајући, него претпостављајући шта треба да се набави). Обично се саговорник не саслуша до краја или се површно прими каква информација те се на основу њеног контекста, непотпуног обавештења, доноси исхитрен, по правилу, погрешан закључак. Такав начин делања / мишљења део је комичког поступка у хумористичкој литератури, али у стварном животу често је узрочник погубних последица, на шта нас упозорава Домановић.

Прича као пример и прича као поука може се преозначити временским измештањем у недавну прошлост о чему ауторски приповедач сведочи по сећању или у ту сврху уводи другог приповедача, сведока или се само, као у фељтону *Још један њрилој уљедној економији* позива на нечије запажање. Оквирни коментари ситуирају време приче, али време проведана јасно сигнализира да ту није реч о мистификацији тренутка догађаја, већ да је посреди његова извесна поновљивост,

⁷ О доминантним типовима Домановићевог смеха, видети прецизну и исцрпну анализу у: МАКСИМОВИЋ 2000: 31–103; МАКСИМОВИЋ 2019: 413–416.

константност. Реч је о томе да је именован управитељ државног расадника који у ствари још не постоји, али млади чиновник зато уредно прима плату. То је само један у низу примера апсурда у вођењу државе које Домановић сатирички разобличава у фељтонима.

Како сам истако, прича у ретким случајевима код Домановића прелази фељтонски оквир у правцу уметничке приповетке, као што је то у примеру *Поклон краљу*, где се тек у епилошком коментару разоткрива њен реторичко-семантички потенцијал: (истинита) епизода из недавне владавине краља Александра Обреновића. Она је веома занимљива што је извесно једини текст где је дата нешто афирмативнија слика страдалог владара. Нарација се развија на проширеној анегдоти како је сељак Тодор из Домановићеве Јасенице на наговор своје жене намерио да поклони краљу јагње за његову крсну славу Светог Николу, а да би на тај начин стекао краљеву милост (протекција) и обезбедио себи место председника општине. Сиже је развијен према моделу хумористичке приче, карактеристичне и за водвил (изненадни преокрети, забуне, исхитрени закључци, погоршање ситуационог тока по јунака). Сатира се умеравана на краљево окружење и на полицију који заједно неразборитим и бахатим опхођењем у ствари највише руше углед краља (налог да се пронађе Тодор из Јасенице полицајци схвате као наредбу да се тај ухапси и стражарно спроведе, јер је извесно државни непријатељ). Краљ Александар Обреновић је овде приказан као хуманија личност, као неко ко ипак води рачуна о својим поданицима, што је уосталом и историјска чињеница, те заиста прима несрећног Тодора. Међутим, Домановић у том делу сиже управља усмерава на то како се краљ смејао сељачким догодовштинама и незгодама (неетичност хумора), накратко с њим поразговарао, те како је очекивана награда изостала. Ако бисмо изоловано тумачили овај фељтон и овакав приказ краља, не би се олако могла изрећи позитивна оцена о карактеру владара. С друге стране, у контексту ранијих фељтона (писаних пре 1903) и посебно приповедака, несумњиво је у овом примеру дата афирмативнија слика последњег Обреновића.

Тих година после Мајског преврата, Домановић и није скривао изванредан жал што више нема краља Александра, и то не из неких хуманих, него из себичних, стваралачких разлога – мржња према краљу и његовим политичким послушницима била му је изванредан извор инспирације.

У једном знатном броју текстова сиже је гласом ауторског приповедача јасно усмеравањем ка фељтонској структури: непосредно упућивање на савремен, недавни догађај или приповедачево искуство из домена јавног живота (улица, неко надлештво, кафана и сл.), па потом приповедно уобличавање проживљеног уз јак уплив вредносних, етичких судова, што уоквирује поентирајући коментар, при чему се инсистира да је реч о парадигматичној појави, где фељтонска прича функционише као пример. *Господин њослужитељ* иде у ред таквих репрезентативних текстова, који непосредно предочавају непромењен систем управе, опхођења чиновника и послужитеља у надлештву (владајући оријентални образац општења и делања чиновника, бахатост, корумпираност, нерад, немар). У истом реду су и они фељтони који успостављају тематско-мотивску релацију са приповеткама из најплоднијег периода, о лажном патриотизму (*Патриотизам њо наредби, Јавно мњење, Наша*

йодлосї).

Други распрострањени начин сижејног и поетичког обликовања фељтонских текстова јесте онај када се догађајност, па и кратка прича, анегдота, повлачи у корист преовлађујућег гласа ауторског приповедача; ти фељтони се зато отварају ка жанру критичког чланка (*Уљедно добро, Све њрема њриликама, Ойишїе њраво њласа, Ко је њладан?* и др.). Он узима неки скори, актуелни повод да опсервира наопакоост деловања државног апарата, злоупотребу положаја, непромишљеност и лоповлук чиновника (сопственик великог имања жали се држави да не може да га обрађује, те добија плаћене помоћнике и годишњу плату да ради на својој земљи; наопако схваћен парламентаризам, сталне кризе влада, формализам, дављење споредним и мање важним стварима).

3.0. У тематском погледу Домановићеви фељтони деле се на друштвено-политичке и културолошке оријентације, а унутар тих групација издвајају се теме политике, власти, полицијског апарата, затим теме покондирености, малограђанства, приметне у јавном (државни чиновници, управа, власт) и приватном животу (жене, грађани), а уз њих и теме нерада, злоупотребе положаја, славољубивости, као и свет политичара, чиновника, књижевника, професора, учитеља и др. Међутим, не могу се ти фељтони узети као верна слика друштвено-политичког живота на почетку 20. века, јер он у њима није крио своју искључивост у ставовима, затим, нетрпељивост и мржњу према присталицама старог режима, као и према новим представницима власти.

Први фељтон који је објавио у свом часопису *Сїфрадија, Здраво, здраво!*, 25. децембра 1904. године, у ствари је програмског усмерења, како је то већ запажено (МАКСИМОВИЋ 2024: 6). Ту је изнето да, ако предмет критике и неће бити највиша власт (нпр. нови краљ Петар Карађорђевић или председник владе Никола Пашић), биће министри, затим сви други и виши и нижи чиновници а у целини – српско друштво. Домановић је недуго по промени режима запазио оно што, вођен мржњом према краљу Александру и краљици Драги Обреновић, није раније превише наглашавао у својим приповеткама, а то је да проблем живота у Србији његовог доба не лежи толико у династији, политичким странкама, колико у самом народу. То опаску он износи већ у уводу кад каже: „Прошао је 29. мај, али смо остали ми. Ми исти онакви какви смо и пре били.“ (DOMANOVIĆ 1965: 7) Фељтон *Здраво, здраво!* наративно обликује на позадини комичке инверзије тако што позива читаоца (наратера) да заједно маштају о преображају свих људи, насталом као у магијским формулама сродним бајкама; отуда и то поигравање интертекстуалношћу кад читаоце опомиње на Шехерезадине приче из *Хиљаду и једне ноћи*. Исто тако, фељтон *Пайриотизам њо наредби* није само занимљив због комплементарног односа са сличном ситуацијом из приповетке *Марко Краљевић њо друји њуић међу Србима* (испразна реторика, декларативно родољубље). Овде треба обратити пажњу на два мотива: присилно, уз помоћ полиције, позивање народа на збор због једног од бројних злочина Арнаута на српском Косову и Метохији (убиство свештеника Крстића) и усмереност грађана, сељака само на личне потребе, на свакодневне баналности и преживљавање, без имало свести о припадности заједници (МАКСИМОВИЋ 2024: 10). Домановић је препознао и оштро назначио ту себичну и шићарцијску црту

српског народа, те се и у овом случају потврђује да је изабрао најпогоднију форму да је непосредно осуди – фељтон.

Домановић се дакле брзо лишио илузија да ће са том променом доћи до свеукупног преображаја и цивилизацијског напретка српског друштва. Он у тим последњим годинама као да се предаје, одустаје од политичке борбе (капитулација), јер постаје свестан да сад треба да се бори против својих дојучерашњих сабораца, радикала, који, дочепавши се власти, поступају по сличном моделу владавине као и режим Обреновића. Истовремено он жели да сведе рачун свог дотадашњег деловања, да критички проговори о изворима проблема – народу, његовим неморалним и непоштеним појединцима (рекапитулација), те су, како је приметио Максимовић, готово сви његови фељтони у комплементарном односу са приповеткама ранијег и уметнички најзначајнијег периода.⁸ Домановићу није у фокусу та (српска) циклизација власти и опозиције, него управо образац власти који се не мења. Отуда он и помера тежиште ка обичним људима, ка оним државним функционерима и чиновницима од којих заиста зависи стваран живот свих његових суграђана и земљака, затим много више ка оним темама везаним за систем управе, комуналних, просветних питања као продукту једне запарложене свести, као и ка познаницима, комшијама, колегама итд. Због света тога није случајно што се у тим последњим годинама опредељује пре за жанр фељтона. Та врста текста омогућавала му је непосредно изношење идеја, запажања, моралних судова о српској средини; он жели да педагошки делује, да често и оштро указује на мане. Развијени и бројни коментари у тим фељтонима уједно откривају и резигнацију аутора, губљење наде да ће доћи до моралног преображаја српског народа. Изабрао је дакле да се сатирички искаже у третману актуалних и конкретних друштвено-политичких проблема, оних који се тичу обичних, али поштених грађана, и да их непосредно означи и критички вреднује, те је и због тога одсутао од уметничког (алегоријског) уопштавања карактеристичном за раније приповетке. При томе, неупитно је да је то и период када код њега понестаје уметничке инвенције за стварање приповедака, што је било условљено и болешћу.

3.1. Иако велику пажњу посвећује свакодневним проблемима грађана, чиновника, учитеља (премештаји, проблеми са инспекцијама, оцењивања), књижевника, свештеника и монаха, општим друштвеним питањима, велики је број фељтона који се непосредно дотиче политике и власти, и уже полиције (*Здрavo, здравo!*, *Пајриoиџизам њo наредби*, *Члан Сељачке Слоге*, *Наш социјалистџа*, *Главна стџвар*, *Оишџиџе џраво џласа*, *Илија, угри*, *Ко је џлаган?*, *Полицијска мудросџи*, *Како Џедарџи чине добро*, *Још џтражи каракџтер*, *Наша џодлосџи*, *Кванџиџиџеџи*, *Доброчинсџиво*, *Јавно мњење*, *Дивна варош*). Песимистички став преовладава у фељтонима ове тематске преокупације.

У једном од првих фељтона политичког усмерења, *Илија, угри*, служи се ра-
8 „Прилози које је написао Радоје Домановић су разнолики, а увијек су сатирички оријентисани на комплементаран начин са тематским областима које се појављују у његовим ранијим сатиричким приповијеткама (критика владарског аутократизма и страначког партократизма, политичких страсти и себичности, поданичке свијести народа, јавних установа и привредних друштава, државних надлештава и чиновништва, школског система, науке, књижевности и умјетности и сл.).“ [MAKSIMOVIC 2024: 6]

није коришћеним мотивом разговора на небу, те бригом Господа за њему драго, а чудно племе / Србе. Господ критикује Светог Илију што муњама и градом туче то дивно парче земље, све док се не увери да се Срби, кад мину природне недаће, опет сатиру у свађама, политичким борбама, мржњама. Занимљиво је то што се као лик јавља и Свети Андреја Првозвани, кога као крсну славу прослављају Карађорђевићи, а који је у ствари подвалио Светом Илији давши му да шаље страшне непогоде на Србију уз образложење да је боље да их он, Свети Илија сатре, него да се сами међусобно униште. Није згорег подсетити да су нарочито у првим годинама владавине Петра Карађорђевића Србију погађале суше, да је често град уништавао усеве а обилне кише изазивале поплаве. Народ на селу је те појаве доводио у везу са нечувеним смакнућем последњих Обреновића, проклињући уједно краља Петра и радикале. Увођењем у радњу баш Светог Андреје, Домановић прави једну ширу алузију на новог краља као једног од узрочника страдања народа и распиривања мржње (и пре и после Мајског преврата). Донекле је противречно то што Домановић устаје против подела у политичком животу иако је и сâм непосредни учесник таквих борби.

Посебно је оштар према онима који су раније страховали од режима краља Александра или му својевољно клицали, а после Мајског преврата сами себе сврставали на другу, победничку страну завереника, радикала и карађорђевићеваца (*Једнако они у моди, Доброчинство, Сецесија, Наша њодлост, Квантиитет*). Домановић се нескривено гнуша једног од таквих превртљиваца када сиже фељтона *Наша њодлост* развија сценичном нарацијом, тј. разговором са тим познатиком. Домановић ту маркира основне карактеролошке, па и менталитетске наопакости када сатиричку жаоку управља ка тој потреби победника да мењају или чак бришу историју (саговорник се нада уклањању споменика кнезу Михаилу). Ту је по исправној оцени Максимовића „лицемјерје политичког живота, лажног патриотизма и симулиране демократије, нарочито [је] сагледано кроз приказ опште друштвене атмосфере формиране након Мајског преврата 1903. године.“ (ISTO 2024: 11) Мањи број фељтона, где осуђује овакве суграђане, обликује у претежније хумористичком кључу, а један од најбољих, настао на алегоријској пројекцији, јесте *Квантиитет*. Приповеда се о две војске где једна постепено привлачи у своје редове једног по једног непријатеља, па кад упадну у противнички логор, затекну га празног јер су се сви груписали на једној страни. Потом, док припадници прве армије спавају, други, који су им пребегли, преузму власт и прогласе се победницима. Алегоријска функција приче је очигледна, али је у фељтонском стилу додатно појашњава ауторски приповедач у епилошком коментару. Они који су некада били првоборци, дакле већина, који су победили, доживели су судбину поражених. Издвојивши га као један од карактеристичних фељтона из *Сйрадије*, Димитрије Вученов истиче умешност Домановића да у једноставној фабули развије „слику тешког друштвеног зла.“ (Вученов 1959: 450)

Такође су занимљиви у критици Радикалне странке и њених првака фељтони *Како Цедарци чине добро и Доброчинство*. У њима Домановић узима за основу фарисејско лицемерје, хваљење учињеним добрим делима и пребацивање невољницима / другима да им се помогло. У првом фељтону, ауторски приповедач даје

два познаника од којих је један без посла, па не може да деци за Божић приушти ни цигерицу, а други, некада сиромах, а сада зеленаш, драговољно помаже свом другу и потом се пролазницима хвали како га није хтео оставити гладног. Ту причу из живота / истинит догађај приповедач у епилошком коментару наводи као пример деловања радикала, који су по доласку на власт, опљачкали народ па му потом деле милостињу. Истог идејног усмерења јесте и фељтон *Доброчинство*, настао на анегдотском предлошку како је један сапутник помогао свом комшији да не покисне позајмивши му кабаницу, па му после престанка кише све време пребацује како га је спасао невоље. Домановић ову познату анегдоту доводи у везу са оним лицемерима, завереницима, који свима набијају на нос какве су њихове заслуге за тзв. „освајање слободе“, а у ствари за беспризорно убиство краља. Уједно је и ова прича у функцији обрачуна са неистомишљеницима.

То су све фељтони који откривају Домановићеву озлојеђеност новим стањем, новим режимом који се од претходног углавном разликује само по људима на власти, док су исти модели владаване остали непромењени. У том погледу, у једом од ранијих критичких чланака, од 17. марта 1905. године, *Ошћравник њослова у Румунији*, најавио је низ другачије ангажованих фељтона. У том чланку он се већ у уводом делу пита зашто су се борили честити људи да би сад уживали полтрони, они који се руководе ситнопартијским и личним интересима, и при томе директно окривљује Радикалну странку, Николу Пашића и Стојана Протића. Та опаска се као лајтмотив провлачи у скоро свим прилозима у *Сѣрадији*.

3.2. Идеолошки веома сродни политичким фељтонима јесу они који се дотичу државних пољопривредних добара (*Још један њрилој уїледној економији, Инћересанћан шћорћ са дневницима у једној винарско-воћарској школи, Слава окружној свињи, Уїледно добро*), као и они друштвени који се баве општим приликама после промене власти (*Шћа би било, Главна сћвар, Форма нам је најћреча, Празник рада, Узор лењосћи, Наше лудосћи*). Један од бољих те врсте јесте фељтон *Јавно мњење*. Проблематизује се утицај јавног дискурса, јавности и инвентивно упоређује са поетичким обрасцима драмских и трагичких дела, где је аутор на страни позитивног јунака, али допушта да невин страда од негативних ликова. Такав образац ауторски приповедач и овде износи у анализи српске средине која је нѣма на страдање недужних јавних радника, а често и сама учествује у таквим хајкама, и тек када жртва пострада или умре, јавно мњење га оплакује и износи све заслуге јунака / друштвеног радника, па се коментар допуњује разматрањем судбине Веље Тодоровића, који је тада био у затвору.

Истовремено он варира своје познате приповедачке теме о славољубивости, као што је оно о додељивању ордења и других признања (*Одликовање, Једнако они у моди*). Тада спаја критику некадашњих противника и новог режима који такве личности награђује (наводи пример Данила Живаљевића, уредника *Кола* и некадашег послушника Обреновића) или се сатирички усмерава на апсурд да полицијски шпијун носи орден заслуга за књижевну уметност.

3.3. Слика града пре и после смене династија, са културолошког аспекта слично је представљена у Домановићевим делима. Реч је о новом моделу урбане прозе који уводе и развијају српски реалисти, а на позадини супротности тради-

ционалног и модерног, манифестовано у превредновању патријархалне културе, њеној модификацији, утицају наслеђених оријенталних манира и присвајању средњоевропских и западноевропских вредности и културалних образаца. Отуда се и у Домановићевим фељтонима запажа културолошка и социолошка разноликост светова; отуд и одсуство извесне јединствености у идеолошким, етичким и естетичким погледима грађана, на крају, отуда и превласт индивидуалног науштруб колективног принципа, карактеристичног за фолклорни свет.

Домновић осуђује модернизацију науштруб традиционалних вредности, неморал, наспрам морала, распусност наспрам поштења, превртљивост наспрам доследности. Те тенденције у друштву после Обреновића он запажа и у уметности кад пише о сецесији у фељтону под тим насловом. „Свако незнање, неспособност и политичке злоупотребе, скривале су се иза погрешне употребе појма „сецесија“ и његове примјене тамо гдје му није мјесто.“ (ISTO 2024: 7) Одатле се наopakост, извитопереност, накарадност правда модернизмом, духом новог доба, а он зато отворено позива да се те појаве сузбијају док су још у зачетку (*Удри зло за времена*). У томе препознаје и знаке помодарства, полазећи у фељтону *Наш женски свети* од запажања да се жене и девојке и поред оскудних материјалних прилика богато одевају, те у колоквијалном стилу поставља директно питање: да ли су им мужеви и кавалери, лопови или су оне курве. И у другим фељтонима и критичким чланцима он се бескомпромисно устремљује на наopако схваћену еманципацију жена.

Домановић се дакле обрачунава са свим облицима покондирености и са тим малограђанским стидом од националног и културног идентитета (*Наша народна њоезија, Дивна економија*); било да те појаве препознаје у одлукама власти, било да их жигосе код одређених слојева, посебно жена (*Наш женски свети*) и дворских управитеља (назив фирме лепше звучи на страном језику). Инвентивно повезује покондиреност са другим, сродним проблемом – зависношћу од мишљења света / јавности (*Адмирал флоџе, Све љрема љриликама, Дивна економија*). Одлично је препознао да тај однос и на микроплану (унутар заједнице: комшије, родбина, радно-пословно окружење) и на макроплану (жеља да друге државе, представници других народа о нама / Србима лепо мисле, суде), корене има у карактерним и идентитетским нестабилностима, у одсуству вере у себе, а рекли бисмо и вере у Бога. Осуђује се некритичко, помодно копирање западноевропских закона, правила, административних решења, по обрасцу: „тако је то у Енглеској, Француској“ итд. при чему се не води рачуна о српским потребама, културним и државним условностима и особеностима. Позиција самопотцењивања, осећај ниже вредности у односу на тзв. просвећени Запад, Домановић често наглашава у фељтонима, рецимо кад у уводном коментару *Адмирал флоџе*, иронично каже: „Шта ће о нама рећи културна Европа кад чује да чак Кнежевина Бугарска има адмирала, а ми га још немамо?“ (DOMANOVIĆ 1964: 23] При томе се он иронички поиграва кад исмева владајући дирскус тадашњих помодара (и не само тадашњих!) који су појам Европе сводили на географску и културолошку меру водећих западноевропских држава.

4.0. Преовладава мишљење у српској науци да је Домановићев приповедни опус из последњих година живота и рада, дакле после Мајског преврата, мањих уметничких домета (нпр. *Како се љровео Свети Сава у Вишој женској школи, Краљ*

Александар *ѿо друѿи ѿуѿи међу Србима*) и да је с разлогом остао у сенци његових чувених приповедака из претходног периода (*Вођа, Данѿа, Мрѿиво море, Сѿрадија* и др.), чему се нема шта додати. (VUČENOV 1959: 456; MAKSIMOVIĆ 2000: 105) С друге стране, можда би се о његовим фељтонима из дијакхронијске, али пре свега из поетичко-жанровске перспективе, могао изрећи повољнији суд.

Ако бисмо свеукупно прозно дело последње фазе Домановићевог стваралаштава упоређивали са оним претходним, пре Мајског преврата, можемо се приклонити запажању Димитрија Вученова изреченом поводом радова у *Сѿрадији*: „знатан део Домановићевих радова у том листу представља нешто што је на средини између литературе и журналистике. Ти радови су нека врста фељтона (...)“ [VUČENOV 1959: 157] Дакле, иако варира раније у приповеткама обрађивани тематско-мотивски корпус, он му мења уметнички израз, удаљавајући се од приповетке, што истиче и Вученов, али се притом методолошко-теоријски не упушта у жанровске специфичности тог новог књижевно-публицистичког дискурса. На основу тога не би требало доводити у исту поетичку и естетску раван дела, иако веома сродних, ипак различитих жанровских профила, као што то није препоручљиво ни у упоредном вредновању, да се примера ради наведе сродан жанровски бинаран пар, комедије ситуације и комедије карактера.

Неспорно је да приповеци припада првенство као књижевноуметничком делу вишег реда у односу на фељтон макар и онај обликован више у фикционалном кључу. Исто тако не би требало да буде спорно ни да је у случају српског фељтона реч о жанровски аутономном делу. Одатле проиходи да се приповетка и фељтон могу упоређивати у поетичком контексту, али не и вредновати у истом естетском кључу.⁹ Иза тога би дошла расправа о уметничким донетима, засебно приповетке, а засебно фељтона, где се може испитивати рецимо корелација мотива, тема, али не и изнести суд о фељтонима према мерилима важећим за уметничке приповетке. Ту се долази до запажања да Домановићеве фељтони нису добили већи простор у српској науци о књижевности, јер је, у целини гледано, реч о текстовима који нису вредносно безначајни, не само као документи времена, већ као текстови који из друге литерарне перспективе разобличавају менталитетске мане и друштвене проблеме, те зато захтевају помније проучавање и то из више методолошких полазишта (генеалогска, поетичка, структурална, културолошка, херменеутичка читања).

4.1. Може се закључити да ова група Домановићевих текстова објављиваних у кратком временском интервалу у *Сѿрадији*, а који се крећу у жанровским оквирима фељтона, указују на другуу сатиричку перспективу. Домановић је политичке и друштвене проблеме свога времена, а после Мајског преврата, сагледавао из битно промењеног поетичког угла. Свођење рачуна након дуге борбе против режима Обреновића (рекапитулација) и резигнација што су изостале очекиване свеопште промене (капитулација) главна је значењска нит која окупља његове фељтоне. Свест о суштинском извору проблема, који се не налази у једној владарској

⁹ Татјана Јовићевић у том погледу прави разлику кад закључује да се алегорија Домановићевих чланака и фељтона разликује од оних сатиричких алегорија у уметничким приповеткама по удаљавању од општости пренесеног значења, а у усмеравању ка директном препознавању и исмевању конкретних личности и актуелних догађаја. (JOVICEVIĆ 2013: 63)

личности или страначком прваку, већ у менталитету и карактеру целог народа, у великој мери је одредила да о тим појавама проговори на један мање уметнички а више публицистички начин. Имајући у виду и ове фелтоне, лако је се сложити са запажањем да је при крају животног века Домановић „спознао и горку истину да је владарска потреба за апсолутном влашћу, као и људска глупост, подаништво и сервилност безгранична.“ (МАКСИМОВИЋ 2000: 10–11)

Цитирана лиџерајџура

- VUČENOV, Dimitrije. Radoje Domanović – život, doba i geneza dela. Beograd, Rad, 1958. [orig.] ВУЧЕНОВ, Димитрије. *Радоје Домановић – живот, доба и генеза дела*. Београд: Рад, 1958.
- IVANIĆ, Dušan. *Svijet i priča*. Beograd: Narodna knjiga, 2002. [orig.] ИВАНИЋ, Душан. *Свијет и прича*. Београд: Народна књига, 2002.
- JOVIĆEVIĆ, Tatjana. Književnost i novinarstvo u (post)realizmu. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2013. [orig.] ЈОВИЋЕВИЋ, Татјана. *Књижевност и новинарство у (пост)реализму*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013.
- МАКСИМОВИЋ, Goran. Domanovićev smijeh. Beograd: Slobodna knjiga, 2000. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. *Домановићев смијех*. Београд: Слободна књига, 2000.
- МАКСИМОВИЋ, Goran. „Satirički svijet Radoja Domanovića“. U: *Milovan Glišić, Radoje Domanović. Deset vekova srpske književnosti*, knj. 39. Novi Sad: Izdavački sentar Matice srpske. Matica srpska, 2019. (str. 233–258) [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. „Сатирички свијет Радоја Домановића“. У: *Милован Глишић, Радоје Домановић. Десет векова српске књижевности*, књ. 39. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, Матица српска, 2019. (стр. 233–258)
- МАКСИМОВИЋ, Goran. „Književni list Stradija (1904–1905), najznačajniji prilozi i saradnici“. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik. (rukopis) 2024. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. „Књижевни лист Страдија (1904–1905), најзначајнији прилози и сарадници“. Зборник Матице српске за књижевност и језик. (рукопис) 2024.
- МАТОШ, Antun Gustav. Eseji i feljtoni. Beograd: Prosveta, 1952. [orig.] МАТОШ, Антун Густав Матош. *Есеји и фелџтони*. Београд: Просвета, 1952.
- PEJČIĆ, Aleksandar. „Gradska kultura na početku 20. veka: Ben Akiba Branislava Nušića“. *Srpska književnost početkom 20. veka: modernost i stari zadaci*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2020. (str. 189–210) [orig.] Пејчић, Александар. „Градска култура на почетку 20. века: Бен Акиба Бранислава Нушића“. *Српска књижевност почетком 20. века: модерност и стари задаци*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2020. (стр. 189–210)
- PEJČIĆ, Aleksandar. „(Ne)pročitana stvarnost“. U: *Feljtoni, Anegdote iz rata*. Izabrana dela Brane Svetkovića, knj. 6. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2023. (str. 361–384) [orig.] Пејчић, Александар. „(Не)прочитана стварност“. У: *Фелџтони, Анегдоте из рата*. Изабрана дела Бране Цветковића, књ. 6. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2023. (стр. 361–384)
- ROŠULJ, Žarko. Leksikon srpske šaljive periodike (1830–1918). Novi Sad / Beograd: Matica srpska / Institut za književnost i umetnost, 2017. [orig.] РОШУЉ. Жарко. *Лексикон српске шаљиве периодике (1830–1918)*. Нови Сад / Београд: Матица српска / Институт за

 књижевност и уметност, 2017.

Извори

- VUČKOVIĆ, Radovan. *Moderna srpska proza*. Beograd: Službeni glasnik, 2014. [orig.] ВУЧКОВИЋ, Радован. *Модерна српска проза*. Београд: Службени гласник, 2014.
- DOMANOVIĆ, Radoje. *Sabrana dela*, knj. III (prir. Dimitrije Vučenov). Beograd: Prosveta, 1965. [orig.] ДОМАНОВИЋ, Радоје. *Сабрана дела*, књ. III (прир. Димитрије Вученов). Београд: Просвета, 1964.
- ŽIVKOVIĆ, Dragiša. *Evropski okviri srpske književnosti VI*. Beograd: Prosveta, 1998. [orig.] ЖИВКОВИЋ, Драгиша. *Европски оквири српске књижевности VI*. Београд: просвета, 1998.
- MAKSIMOVIĆ, Goran. *Trijumf smijeha: Komično u srpskoj umjetničkoj prozi od Dositeja Obradovića do Petra Kočića*. Niš: Prosveta, 2003. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Горан. *Тријумф смијеха: Комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића*. Ниш: Просвета, 2003.
- PEKOVIĆ, Slobodanka. *Književnost u funkciji prinude*. Beograd: Institut za književnost i metnost, 2010. [orig.] ПЕКОВИЋ, Слободанка. *Књижевност у функцији принуде*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.

Aleksandar S. Pejcic

POLITICAL (RE)CAPITULATION – RADOJE DOMANOVIC’S FEUILLETONS

Summary

The work analyzes Radoje Domanovic’s feuilletons published after 1903 in the magazine *Stradija* (1904–1905) from a structural-poetic, geneological and cultural point of view. In the introductory part of the study, the poetic and genre characteristics of Serbian feuilleton from the beginning of the 20th century were discussed and the most important creators were listed. Special attention is paid to the narrative elements of the feuilleton. The work deals with a wider selection of different feuilleton topics, with an emphasis on socio-political ones. The changes in Domanovic’s political involvement are discussed, from enthusiasm to disappointment in the change of government.

Key words: Domanovic, feuilleton, author's narrator, short story, anecdote, cultural context, politics, society